

ЛІТАРАТУРА

1. Шур, В. Беларускія ўласныя імёны: Бел. антрапаніміка і тапаніміка: Дапам. Для настаўнікаў. – Мн.: Маст. літ., 1998. – 239 с.
2. Юрэвіч, У. Слова жывое, роднае, гаваркое...: Навук.-папул. кн.; Для сярэдн. і ст. шк. узросту. / У. Юрэвіч. – Мн.: Юнацтва, 1992. – 271 с.
3. [Электронны рэсурс] / Рэжым доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/> / Личное имя. – Дата доступу: 10.01.2018.

УДК 398.843(476.6)

Навуч. У.А. Журун

Навук. кір. М.І. Казлоўская, настаўнік беларускай мовы літаратуры
(ДУА “Сярэдняя школа № 32 г. Гродна”)

МАСТАЦКАЯ СПЕЦЫФІКА НАРОДНЫХ ТОСТАЎ І ЗЫЧЭННЯЎ ГРОДЗЕНШЧЫНЫ

Уводзіны. Вусная народная творчасць беларусаў Гродзенскага рэгіёну багатая і разнастайная. Гэта абрадавыя песні, пазаабрадавая лірыка, народны эпас і, безумоўна, малыя жанры фальклору (прыказкі, прымаўкі, загадкі, мудраслоўі, прыпеўкі і інш.). Сярод іх асобнае месца займаюць зычэнні і тосты. З даўніх часоў беларусы актыўна імі карыстаюцца для падмацавання пажаданняў і парадаў, пры адорванні маладых на вяселлі, на днях нараджэння, хрэсьбінах і іншых сямейных і каляндарных святах. Небагатыя звесткі пра іх можна знайсці на старонках шматтомнага зводу беларускай вуснай народнай творчасці ў томе “Вяселле: Абрад” (1978) [1], некаторыя вясельныя пажаданні, асобныя тосты, нешматлікія зычэнні на розныя жыццёвыя сітуацыі змешчаны ў томе “Выслоўі” (1979) [2], а таксама ў зборніку сучасных запісаў фальклору “Народныя казкі-байкі, апавяданні і мудраслоўі” (1983) пад рэдакцыяй Н.С.Гілевіча. Значная колькасць зычэнняў і тостаў Гродзеншчыны сабрана ў кнізе “Беларускае вяселле: Абрад. Зычэнні. Тосты. Прыказкі. Фразеалагізмы” (2000) М.А.Даніловіча, Н.К.Памецькі, І.В.Піваварчык [3], некаторыя тэксты са Свіслаччыны сустракаюцца ў кнізе М.Федароўскага “Люд беларускі. Вяселле” [4]. Але навуковым вывучэннем беларускіх народных зычэнняў і тостаў Гродзеншчыны спецыяльна ніхто не займаўся, асобна рэгіянальная мастацкая спецыфіка не вывучалася. Такім чынам **актуальнасць і навізна** заяўленай тэмы навуковага даследавання відавочная.

У сувязі з вышэй сказаным лічым неабходным паставіць наступную мэту навуковай працы: даследаванне мастацкай спецыфікі народных тостаў і зычэнняў Гродзеншчыны.

Задачы даследавання:

1) прааналізаваць творы малых фальклорных жанраў (зычэнняў і тостаў) Гродзенскай вобласці;

2) акрэсліць спецыфіку вобразнай сістэмы і кампазіцыі зычэнняў і тостаў, асаблівасці іх функцыянавання;

3) раскрыць сэнсававыя ўленчую сутнасць спосабаў і сродкаў мастацкага адлюстравання рэчаіснасці ў зычэннях і тостах Гродзеншчыны, вызначыць іх рэгіянальную спецыфіку.

У дадзенай навуковай працы **аб'ектам** даследавання з'яўляюцца беларускія народныя тосты і зычэнні Гродзеншчыны, аналізуюцца іх мастацкія і кампазіцыйныя асаблівасці. **Прадмет** даследавання – мастацкая спецыфіка тэкстаў народных зычэнняў і тостаў Гродзеншчыны ва ўсёй разнастайнасці яе праяўленняў на мікра- (мастацкія тропы) і макраўзроўнях (народная філасофія) у шчыльнай лучнасці з тэндэнцыямі агульнага развіцця малых жанравых форм нацыянальнай вуснай народнай творчасці.

Асноўная частка. У найбагацейшай скарбніцы беларускай вусна-паэтычнай творчасці адно з першых месц займаюць зычэнні і тосты. Зычэнні з'яўляюцца трапнымі і дасціпнымі выразамі, часцей гумарыстычнага характару, не пазбаўлены і элементаў павучальнасці. Асабліва распаўсюджаны яны ў паўночна-заходняй частцы Беларусі (на Гродзеншчыне). На вяселлі можна пачуць іх тады, калі госці і блізкая радня нясуць свае дарункі маладым. Кожны вясельнік не проста дае рэч ці грошы, а стараецца ўразіць і стварыць вясёлы настрой. Некаторыя зычэнні патрабуюць выканання той ці іншай просьбы ці загаду, што звычайна адбываецца пад агульны смех: “Дару дугу, каб малады пацалаваў цешчыну нагу” [3, с. 46], “Кладу грошы на збожжа – цалуйся, хто можа” [3, с. 73].

Тэматыка вясельных зычэнняў разнастайная, аднак можна вылучыць тыповыя кірункі, што закранаюцца ў зычэннях. Сярод іх: вернасць жонцы, мужу (“Дару ліст фанеры, каб да жонкі не чапляліся кавалеры” [3, с. 52]), нараджэнне дзяцей (“Дару жыта багата, каб сыноў была цэлая хата” [6, с. 54]), шанаванне бацькоў (“Дару шчасце, долю і стары куст, каб не быў двор пуст, каб адно аднаго цалавалі і старых бацькоў не пакідалі” [3, с. 73]), узаемаадносінныя цешчы і зяця, нявесткі і свекрыві (“Дару рыдлёўку, каб не крыўдзіла свякроўку” [3, с. 42]), шчаслівая доля (“Дару хлебам, каб жылі пад чыстым небам” [3, с. 71]), дабрабыт (“Дару авечку і ягняты, каб жылі багата” [3, с. 73]).

Акрамя вясельяў зычэнні прысвячаліся людзям, якія працуюць у хаце, на полі, на агародзе, на двары, на таку. На традыцыйныя “Памагай Бог!” [2, с. 175] нярэдка чуецца “Казаў Бог, каб і ты памог”

[2, с. 175]. Людзям у час працы зычылі спору, плёну: сейбіту – “У зямлю зярнамi, у гумно тарпамi!” [2, с. 177]; агародніцы – “З вядро качаны!” [2, с. 176]; жнейцы – “У арудзе спорам, а ў прудзе напорам!” [2, с. 177]; рыбаку – “Клёў на рыбу!” [2, с. 177] і г.д. У гэтых ветлых і шчырых зваротах-зычэннях выяўлена вялікая павага да працы і да працоўнага чалавека.

Вядомы шматлікія добрыя пажаданні пры розных іншых акалічнасцях: калі будуець хату – “Дай, Божа, табе прыждаць яшчэ, каб яна згніла за тваею галавою” [2, с. 179]; на напаселлі – “Дай жа, Божа, гэтай будынкi на пастаянне, а вам на пражыванне” [2, с. 179]; у лазні – “Крэпкага духу мужом пачэсным!” [2, с. 179]; пры чханні – “Будзь здаровы на ўвесь год, як калядны лёд!” [2, с. 181]; пры наведванні хворага – “Бадай табе палепшала!” [2, с. 182] і інш.

Народныя зычэнні чуваць не толькі ў час весялосці: знаходзіцца спачувальнае слова і ў гадзіну смутку – пры пахаванні і на памінках, прасякнутыя павагай да нябожчыка і яго жыццёвага шляху: “Каб яму лёгкая была зямля!” [2, с. 180] У некаторых памінальных зычэннях выяўляюцца навеяная хрысціянствам вера ў “той свет” (“Царства яму нябеснае!” [2, с. 181]) і даўнейшыя вераванні, звязаныя з культуам продкаў (“Няхай ён са святымі дзядамі спачывае, нам хлеба-солі засылае” [2, с. 181]).

Утварэнне тостаў звязана з верай нашых продкаў у магічную сілу слова. Як і замовамі, імі карысталіся з мэтай прывабіць да сябе ўсё самае лепшае і адагнаць хваробу, бяду, злога чалавека, неўраджай. Тэматыка тостаў даволі разнастайная. Выразна вылучаецца адзінаццаць груп. Гэта тосты пра каханне (“Будзьце моцна п’янымі ад гарачага кахання, а не ад гарэлкі!” [3, с.75]), здароўе (“Дай Бог здароўя і ручкам, і ножкам, і ўсяму патрошкі!” [2, с.161]), дабрабыт, багацце (“Каб здаровы былі ды багаты ды гаршком грошы мералі!” [2, с.163]), радаснае і вясёлае жыццё (“Добра жыць да не тужыць!” [2, с.161]), доўгіх гадоў жыцця (“Каб дачакаліся ўнукаў і праўнукаў, з якіх было цешыцца кожны дзень!” [2, с.163]), узаемаадносіны мужа і жонкі (“Жадаем пражыць да разводу не менш ста аднаго году!” [3, с.79]), нараджэнне дзяцей, стаўленне да бацькоў і суседзяў (“Жадаю вам прыбытку ў хаце, ні мала ні многа – штогод па дзіцяці!” [3, с.82]), чалавечай годнасці (“Каб па табе хвала па ўсяму свету гуляла!” [2, с.163]).

У зычэннях і тостах Гродзеншчыны існуюць надзвычай яскравыя вобразы, так, у вясельных творах дамінуюць вобразы маладых: жаніха і нявесты, а таксама бацькоў і іншых вясельнікаў. У вобразе маладой мы бачым прыгажуню, якую параўноўваюць з сонцам, з кветкай. Яна павінна быць добрай гаспадыняй, каб “рана

ўставала”, “шыла-вышывала ды з мужам не ваявала”, “не ганяла свёкра за парог”, “каб не хадзіла да чужых мужыкоў”, “каб нарадзіла сына і дочку”. Жанчына больш сталага ўзросту ўяўляецца інакш: “жонка – другі хлеб”, “шыя, якая верціць галавой як хоча”, іншы раз “піліць мужа” і мае права сказаць апошняе слова.

Калі параўноўваць жаночыя і мужчынскія вобразы, то можна заўважыць, што ў адносінах да дзяўчыны і жанчыны чуем: “каб была...”. Калі гавораць пра хлопца ці мужчыну, то часцей за ўсё прысутнічае адмоўная часціца “не” (“ні”): “каб ніколі не быў з рагамі”, “каб не любіў другіх дзявок”, “каб не быў да жонкі грубы”, “каб не ганяў вакол хаты”, “каб не цягнуў гарэлку”, “каб не быў валацугам”. Акрамя гэтага, ён павінен быць дбайным гаспадаром, “прыносіць жонцы грошы”, “насіць цёшчу на руках”, “зробіць сабе кватэру”, “слухацца жонку ды, як млын, каля яе вярцецца”.

Вельмі часта сустракаюцца персаніфікаваныя вобразы бяды, гора, якія прыйшлі з ранейшых пластоў нацыянальнага фальклору. Нямала сустракаецца і сімвалічных вобразаў: бусел – сімвал нараджэння дзяцей, зорка – сімвал кахання, сонца – сімвал шчасця, а сімваламі дабрабыту, дастатку, багацця ў тэкстах з’яўляюцца хлеб, жыта, бульба, скварка.

Са структурна-сітаксічнага боку зычэнні Гродзенскай вобласці складаюцца з двух кампанентаў: звычайна пачынаюцца словамі “дару”, “дай”, “няхай”, “каб быў”, потым (другі кампанент) указваецца пажаданне: “Дару дубок, каб дзяцей быў цэлы куток” [3, с. 59]. Тосты адзінага сталага пачатку не маюць, але многія з іх пачынаюцца словамі: “хай”, “жадаю”, “дай, Божа”, “будзьце”, “каб”, “вып’ем”, “віншую”; а таксама займеннікамі “колькі”, “столькі”, праз якія рэалізуецца пабуджальны пачатак тоставай культуры, імкненне да дзеяння, да жадаемага выніку: “Будзьце здаровенькі на ўвесь год, як калядны лёд!” [3, с. 75]

Народныя зычэнні і тосты Гродзенскай вобласці характарызуюцца багатай выяўленчай палітрай сродкаў мастацкай выразнасці пры малым аб’ёме. Самыя распаўсюджаныя ў зычэннях і тостах Гродзеншчыны – *эпітэты* і *параўнанні*: “Дару ружу чырвоную, як кроў, каб маладая пацалавала свякроў” [3, с.42]. Можна заўважыць сталыя *эпітэты*: шчаслівая зорка, светлы дзянёчак, цёмная ночка, дуба зялёнага. Адною з асаблівасцяў фальклорнай тыпізацыі з’яўляецца наяўнасць у тэкстах *гіпербал* і *літот*, асабліва гэта характэрна жанрам вуснай народнай творчасці, што гучаць падчас застолляў. Нярэдка гіпербалы (ці літоты) рэалізуюцца ў тэкстах праз параўнанні: “Дару вам гару золата, каб дзеці былі, як волаты” [3, с.60].

У аснове кампазіцыі некаторых твораў сустракаем *антытэзу* і *інверсію*. Некаторым зычэнням і тостам для ўзмацнення мастацкага эфекту характэрны *паўторы* (*лексічныя і сінтаксічныя*). Паўтарэнне аднаго ці некалькіх слоў, аднародных канструкцый робіцца для акцэнтацыі ўвагі на гэтых словах, надання тосту ці зычэнню жыццёвай значнасці. *Фразеалагізмы* або народныя выслоўі ажыўляюць мову твора, надаюць ёй пэўны каларыт: “Дару проса, каб маладыя не задзіралі носа” [3, с.67].

Удзельная вага спецыфічнай лексікі ў мове зычэнняў і тостаў параўнальна невялікая. Так, у мове твораў Гродзеншчыны сустракаюцца *дыялектызмы* і *вульгарызмы*. Факт старажытнага паходжання зычэнняў і тостаў падцвярджае наяўнасць у іх *архаізмаў*. Разам з тым зычэнні і тосты хутка адгукаюцца і на сучаснае жыццё і яго з’явы ў сямейным побыце і сацыяльным: “Вось табе кірпіч, каб выйграў у латарэю “Масквіч” [3, с.48].

Геаграфічнае становішча Беларусі паміж Польшчай і Расіяй наклала свой адбітак на мову зычэнняў і тостаў, якія літаральна перасыпаны *русізмамі і паланізмамі*: “Дару каніцелькай, каб дачка была наўчыцелькай” [3, с.60], “Дару падарак – палатна кавалак” [3, с.66].

Заклучэнне. Тосты Гродзеншчыны з фармальнага пункту гледжання падзяляюцца на некалькі відаў: празаічныя, вершаваныя тосты і кароткія тосты. Паводле жанравых уласцівасцей на Гродзеншчыне ў адрозненне ад іншых рэгіёнаў Беларусі сустракаюцца тосты-прытчы і тосты-казкі, у апошніх выразна прасочваецца зачын, элементы сюжэтнага дзеяння і своеасаблівая канцоўка-пажаданне. Тост-прытча вызначаецца блізкасцю дзеяння да рэальнага жыцця, у ім няма алегорыі, галоўныя героі – звычайныя людзі ў канкрэтных жыццёвых абставінах. Пасля асноўнага сюжэту выразна вылучаецца канцоўка – філасофская выснова.

Сярод мастацка-выяўленчых сродкаў у зычэннях і тостах найбольш вызначаюцца эстэтычна напоўненыя эпітэты і параўнанні. У параўнаннях прысутнічаюць адзнакі былога матэрыяльнага і духоўнага жыцця беларускага селяніна, у значнай ступені яны нясуць у сабе рысы нацыянальнай своеасаблівасці народа на пэўнай стадыі гістарычнага развіцця. У некаторых творах у аснове будовы вобразу ляжыць прынып збліжэння (мантажу) з’яў розных эстэтычных узроўняў. Таксама ў творах выкарыстоўваюцца пэўныя прыёмы паэтычнага сінтаксісу, сярод якіх у малых фальклорных жанрах Гродзеншчыны сустракаюцца антытэза, вобразны паралелізм, інверсія і паўторы. Паўторы выступаюць дзейным сродкам выяўлення

эмацыйнага стану, настрою. Нярэдка яны ўтвараюць рытм – сказава-фальклорны, разважліва-спакойны альбо актыўна-пабуджальны. Інверсія перадае сэнсавую дамінанту на неабходнае прамоўцы слова, на якім канцэнтруецца філасофскі змест выказвання.

Мастацкае жыццё малых фальклорных жанраў шчыльна звязана з гутарковымі інтанацыямі, з рытмам і рыфмай (сумежнай, перакрыжаванай, кальцавой), якія завастраюць увагу і арганізуюць думку, надаюць эмацыйнасці і стройнасці выказванню. У зычэннях сустракаюцца тапонімы, што ўказваюць на жыхароў Гродзеншчыны, у тостах можна заўважыць уплыў некаторых прыкмет, прымхаў, забабонаў, характэрных міфалагічным уяўленням насельніцтва дадзенаму рэгіёну.

Такім чынам, зычэнні і тосты створаны народамі для таго, каб выказаць патрэбныя пажаданні і выклікаць адпаведны выпадку застольны настрой, таму выкарыстоўваюцца амаль на ўсіх сямейных святах. Вызначаюцца дасціпным ідэйна-філасофскім зместам і маюць своеасаблівыя жанравыя разнавіднасці: тост-прытча і тост-казка. На Гродзеншчыне маюць шырокае распаўсюджанне кароткія і вершаваныя тосты, а таксама тыя фальклорныя творы, у якіх закранаюцца сямейныя і суседскія адносіны, шырока ўжываюцца зычэнні-засцярогі і зычэнні з тапонімамі.

Пазнавальнае і эстытычнае значэнне зычэнні і тосты мелі не толькі ў мінулым, але маюць і зараз.

ЛІТАРАТУРА

1. Вяселле: Абрад / [Уклад., уступ. артыкул і камент. К.А.Цвіркі; муз. дадатак З.Я.Мажэйка; рэд. тома В.К.Бандарчык, А.С.Фядосік] – Мн.: Навука і тэхніка, 1978. – 640 с.

2. Выслоўі / [Склад, сістэматызацыя тэкстаў, уступ. артыкул і камент. М.Я.Грынбланта. Рэд. тома А.С.Фядосік] – Мн.: Навука і тэхніка, 1979. – 520 с.

3. Даніловіч, М.А., Памецька, Н.К., Піваварчык, І.В. Беларускае вяселле: Абрад. Зычэнні. Тосты. Прыказкі. Фразеалагізмы (на матэрыяле Гродзеншчыны) / М.А.Даніловіч, Н.К.Памецька, І.В.Піваварчык. – Гродна: Таварыства беларускай мовы. – 2000. – 136 с.

4. Федароўскі, М. Люд беларускі. Вяселле / Уклад., прадм. і пер. з польскай мовы І.У.Саламевіча / М.Федароўскі. – Мн.: Полымя, 1991. – 142 с.